

Journal of Awareness

Cilt / Volume 4, Sayı / Issue 1, 2019, pp. 147-152

E - ISSN: 2149-6544

URL: <http://www.ratingacademy.com.tr/ojs/index.php/joa>

DOI: 10.26809/joa.4.012

Araştırma Makalesi / Research Article

H. CAVIDIN'İN ŞİİRLER DÜNYASINDA TANRI ARKETİPİ

THE ARCHETYPE OF GOD IN THE H. JAVID'S POETRY WORLD

Xanim Rza SULTANOVA*

* Bakı Slayyan Universiteti, AMEA-nın Nizami Adına Edebiyyat Enstitüsü, AZERBAIJAN

E-mail: sultanovaxanim@gmail.com

Geliş Tarihi: 29 Aralık 2018; Kabul Tarihi: 26 Ocak 2019

Received: 29 December 2018; Accepted: 26 January 2019

ÖZET

Makalede, Azerbaycan şiirinin tanınmış şairi H. Cavid'in yaratıcılığındaki Tanrı arketipleri incelenir. Bu arketipin yazarın yaratıcılığında düşünce merkezini, dini-biyografik, aksiyoloji yönlerinin buluşmasını ifade etmesi odak noktasıdır.

Arketipler yardımıyla, metinde gizlenmiş olan anlam yapısının eski haline getirme olasılığı belirlenir. Tanrı'nın arketipi, büyük düşünürün kudretli sanatsal görünümünde güçlü doğüstü güçler gibi olarak doğüstü güçler birçok eserlerin yapısal bileşenlerinde, yani kompozisyonunda, konusunda,, kronotopunda (zaman-mekan), suretler sisteminde "zuhur etmesi" araştırmada belirtilir. 20. yüzyıl Azerbaycan şiirinde, yazar tarafından gösterilen arketipin mitopoetik geleneğin izleyicisi olarak rolü belirlenir

Anahtar Kelimeler: Tanrı'nın arketipleri, doğüstü fikirler, fikir merkezi, ontolojik yön, ahlaki biyografik yön, aksiyolojik yön, mitopoetik

ABSTRACT

The article examines the archetype of God of the prominent representative of Azerbaijani poetry H.Javid. The focusing on the central idea and the intersection point of religious biographical archeological aspects in the writer's creativity is the main point of view.Using archetypes helps to determine the possibility of reconstruction of of the deep hidden essence of the texts. The archetype of God is involved in the "appearance" of the structural components of many works, in composition, plot, chronotype, and images system, in the artistic embodiment of the great thinker as a mighty superpower.The role as a follower of mythopoetic tradition in the 20th century Azerbaijan poetry is determined by the archetype presented by the author.

Keywords: The archetype of God, supernatural idea, central idea, ontological aspect, moral-biographical aspect, axiological aspect, mythopoetics

1. GİRİŞ

Tanrı-Allah'ın arketipleri, her insanın düşüncesinde önemli bir yer tutar. Modern psikologlara göre, "Tanrı / Allah" kavramı, insanın irrasyonel doğasının temel psikolojik işlevidir. İlahi varlık, doğüstü düşünce, her zaman insan düşüncesinde istemese de var olur, ancak bir arketip olarak, bilinçaltında arkaik "prototip" gibi bulunur.

Edebiyat terimlerinin sözlüğündeki "arketip" kavramı, uzak bir geçmişten gelen, bilinçaltında kök salmış ve mitlerde, sonra ise edebiyatta tekrar eden konular, motifler, durumlar, nesnelere, görüntüler, karakterler olarak tanımlanır ve onlar edebi eserlerin geniş bir yelpazesinde eşit gösterilir "(8, 46).

M.Bodkin, G.D.Gachev, J.Duran, Y.M.Meletinski, E.Noyman, K.Levi-Stross, V.N.Toporov, M.Fray, C.Jung ve diğerleri, arketip araştırmasına değerli araştırmalar eklemişler..

Farklı metodolojik konumlara rağmen, bu bilim adamları arketipleri insan ruhunun temel yapılarının sanatsal ifadesi olarak görüyorlardı.

C. Jung, arketiplerin edebi sanatsal, dini-mitolojik motiflerde varlığını keşfeder ve şu sonuca varır: "Çocukluğumuzdan bizim bilincimize geçen izler güçlü duygularla ilişkilidir ve derindir, aynı zamanda insanlığa ilkel, arkaik dönemden geçen izler daha derin ve daha güçlü duygu kaynağıdır. Kültürün binyıldan beri biriken bulguları bu izlerin üzerine eklenir."(4, 117-118).

1.1. H.Cavid'in Sanat Dünyasında Tanrı'nın Arketipleri

Biraz mistik olan "arketip" kavramı, büyük Azerbaycanlı şair Hüseyin Cavid'in yaratıcılığına uygulanabilir. H.Cavid'in sanat dünyasında, Tanrı'nın arketipi özel bir yere sahiptir. Bu arketip, yazarın çalışmalarındaki düşünce merkezini, dinî-felsefî, ontoloji, sosyal tarihî, ahlaki biyografik, aksiyoloji yönlerin buluşmasını ifade eder. Tanrı'nın imgesi, yazarın mitopoetikanın tüm alanlarını birleştiren yapının başlangıcıdır.

"Arketip"lerin yardımıyla metinlerde saklanan anlamlı yapıları eski haline getirmek mümkündür. Bu arketiplerden biri, H.Cavid dünyasının felsefî özünü tanımlayan ve yirminci yüzyılın efsanevi yaratıcılığı bağlamında özellikle ilgi çeken Tanrı-Allah arketipidir. "Tanrı" mitoloji dinî arketipi olarak H.Cavid'in dini inançları ve bakış açısıyla yakından ilgilidir. "Tanrı" arketipi, onun kahramanlarının içinde bulunan doğüstü yaratıklardır ve sakral gerçekliğin adıdır. "Sayısız fikirleri, Tanrı'yı seyretmek, dünyayı Müslüman düşüncesiyle anlamak İslam mabedlerinin kubbelerindeki işaretlerde ve Tasavvuf şiirindeki sembollerde kendini gösterir" (3, 185).

Büyük Alman filozof Hegel, aslında insanın Tanrı olduğunu ve Tanrı'nın insan olduğunu söyler, Cavid'in felsefesi ise bu fikrin kanıtıdır. Tanrı'yla bağlantı Cavid'in eserlerinde yoğun şekilde kendini göstermektedir.

Hüseyin Cavid'in kahramanları Hakkın dergahına güzellik ve sevginin kanatlarında ulaşabilirler.

Şairim, bəslədiyim sidqü səfa,

Çırpınıb izlədiyim nuri-dəha.

Daima ruhumu oqşar cəbərut,

Şe'rü ilhamımı dinlər mələkut.

Bən fəqət hüsni-xuda şairiyim,

Yerə enməm də səma şairiyim. (2, III c., 160-161)

Tanrı'nın hiç kimsenin görmediği, hüsnü ən mükəmmel hüsnüdür. Cavid, bu meçhul, ebedi, sakral güzelliğin şairidir.

Cavid, aşkın din üzerinde değil dinle beraber var olmasına çalışır ve felsefi yolla bunu eserlerinde gösterir. Cavid "Maral" eserinde yazar:

Bir könülə iki sevgi yaraşmaz,

Könlü bir, sevgi bir, böyük Tanrı bir... (2, II c., 69)

Cavid, bize burada Tanrı'ya giden yolun kalp ve gönülden geçtiğini söyler.

H. Cavid'in dünyasında, inanç mitle iç içedir. "Tanrı ve Tevhid duygusu, ümmet ve kavmiyet ortaklığı - İslam ve Türk bakış açısının karışımı" (3,179).

C. Yung'un görüşüne göre, prototipin sanatsal genişlemesi, bir anlamda, onun çağdaşlığın diline çevrilmesidir"(9, 284). Büyük düşünürün eserlerinde, Tanrı'nın arketipinin yapılanması O'nun sonsuz niteliklerini yansıtır.

Orhun Yenisey abidelerinde Gök Tanrı'yı üstü sembolize ediyor -

"Yukarda mavi gök, aşağıda kara yer yaratıldığında ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış." (6, 139).

Tanrı'nın arketipleri, H.Cavid'in sanatsal tasvirinde, doğaüstü güçler birçok eserlerin yapısal bileşenlerinde, yani kompozisyonunda, konusunda,, kronotopunda (zaman-mekan), **imgeler** sisteminde "zuhur eder" (ortaya çıkar)".

1.2. H. Cavid'in Eserlerinde Hakk ve Kahramanlık.

H.Cavid'in kahramanları bu sakral, doğaüstü imgeyi, "nuri hakikati" (gerçeğin ışığını) arıyorlar. "Senan`ı düşündüren " mübhem" (belirsiz), ve "perdeli" hikmetlerdir: nedir hakk? – itikat mı, ya hakikat mi?, "dinleri", tarikat ve talimlerin anlamı, gerekliliği mi, yoksa insan duygularının doğallığı, saflığı, özgürlüğü mü?", "hayat, aşk ya da ibadet, inanç"? -hangisi haklı?, Senan`nın aradığı "hakkın nurudur", gerçeğin ışığıdır. Başka bir kahramanın – Arif in aradığı nedir? Yine de, "nuri hakikat!" (5, 14).

Dəyişirkən, əvət bəşər qafası,

Dəyişir Tanrının da siması (2, I c., 155).

"Kız Mektebinde" ndeki şiirin yapısı, Gülbahar adında bir kızla diyalog olarak yapılandırılmıştır. Kız öğrenciden en çok kimi sevdiğini sorduğunda:

- Ən çox sevdiyim ilkin

O Allah ki, yeri-göyü, insanları xəlq eylər.

- Sonra kimlər?

- Sonra Onun göndərdiyi elçilər. (1, 40)

İslam dininin Azərbaycan kültüründe ve maneviyatında üst düzeyde olmasına rağmen, mitolojik ve ilahi kavramlar etnik bakış açısında her zaman güçlü bir substrat olarak kullanılmıştır. Farklı düşünce-inanç sistemlerinin- İslam ve Türk tanrıçılığının H.Cavid'in yaratıcılığındaki yakınlığı, bazı durumlarda kavuşması, öncü temalara ve mötiflere dönüşmesi oldukça ilginç ve farklı yönleriyle araştırılması gerekmektedir.

Şüpheşiz, Hüseyin Cavid'in ruhunun özü İslam dinidir, Kur'an'ın bilgelidir. İslam Peygamberi onun hayatının anlamı ve idealiydi. Tanrı ve Allah sema şairinin romantik ideal arayışına, hayatına ve karakterine uyum sağlıyordu.

Tanrı'nın arketipi, klasik şiirimizin fikir içeriğini şekillendiren sakral arketiplerden biridir. Bu arketip aşağıdaki özellikleri içerir:

- Allah sonsuzdur, zamanın ve mekanın ötesindedir;
- Allah her yerdedir ve her şeyi görür.
- Allah her şeyi bilir. O sonsuz bilginin taşıyıcısıdır.
- Allah hüküm veren ve karar verendir.

H. Cavid'in felsefi-estetik ve mitolojik bakış açısını şekillendirmede Doğu, İslamî değerler önemli bir yere sahiptir. Mitoloji ve İslam bakış açısının kavuşmasının H.Cavid'in eserlerinde öncü bir tema ve fikir kaynağına dönüşmesi çok ilginç bir konudur..

H.Cavid'in evrensel konulara başvurması, basitlikten uzaklaşıp kutsallığa yönelmesi Tanrı'nın imgesinin hareketliliğini şart kılar, bu da sırayla farklı anlamları, Doğu allegorisini, ezoterik sembolün ifadesini mümkün kılar.

2. CAVID'İN "PEYGAMBER" ESERİNDEKİ KÂMİLLİK KAVRAMI

H.Cavid, dünyayı Tanrı ile aynı tutmaz, onu her şeyin üstünde tutar, Tanrı'yı gökten aşağıya indirmeyi, ancak insanların mükemmelleşerek Tanrı dergâhına ulaşabileceği fikrini ortaya koyar.

Tanrının hikmätidir, cümlə cahan

Varmı təkib edəcək bir insan –

mısraları bu düşüncemizin kanıtıdır.

“Peygamber” eserinde baş reisin (başkanın) diliyle Peygamber'in talimini şöyle açıklar:

Onun ancaq yuca göylərdə yaşar,

Əl vurulmaz yeni bir Tanrısı var.

Öylə bir Tanrı ki, gözlər görməz,

Cismi yoqmuş da nə cevhər, nə ərəz...(2, III c., 178)

Bu mısralar çoğunlukla İslam dininin kutsal kitabı olan “Kur'an-ı Kerim'den” alınmıştır. Başkan kendi diliyle Tanrı'nın yurtsuz, mekansız olduğunu söyler. Ama kendisi bunu kabul etmek istemez. Tanrı'nın önceki benzetmelerde göklerde yaşadığını söylemek kendi fikridir. Maalesef, Tanrı'yı göklerde aramak basit bir bilinç anlayışıdır. Tanrı göklerde değil, her yerdedir. Dinimizde belirtildiği gibi, Tanrı bize şah damarımızdan daha yakındır. O bizim kalbimizdedir. Bizi bizden daha iyi tanır.

“Peygamber” eserinde Başkanın açıklamasından kısa bir süre sonra, Ebu Talib'in oğlunun diliyle verilen mısralarda daha derin bir açıklamayla karşılaşırız.

Hər zaman işte hər yerdə,

Əvət, göstərir hər səda.

Hər hərəkət onu daim,

Bir şey görmədim ki, onda

Tanrıyı görmüş, olmayım (2, III c., 183).

Yaxud,

Ən kiçük zərrə, ən böyük aləm,

Tanrı eşqilə rəqs edib duruyor.

İncə bir rəmzdür o, pək mübhəm,

Hər böyük qəlb o rəmz için vuruyor (2, III c., 162).

Peygamberin sözləri onun "Tanrı sevgisinin" anlamına biraz da açıqlama kazandırır.

Nərdə parlarsa haq, şərəf, vicdan,

Eyilik, doğruluq, gözəllik, inan,

Orda var sevgi, orda var insan,

Orda var şübhəsiz böyük Yaradan! (2, III c., 162).

Tasavvufta, "Tanrı sevgisi" sonsuz sevginin, güzelliğın adıdır.

"Peygamber" eserinde, Peygambere aşık olan olan Şemsa karakteri aracıyla onun "Büyük Tanrı'ya" olan sevgisini göstermiştir. Şemsa'nın konuşmasına Tanrı sevgisi şöyle ifade edilir:

Mən istərəm ki, qəlbimdəki Tanrı eşqi unudulsun

Könlümdə çırpınan sevgi o eşqin yerinə dolsun

-söylediğində, Peygamber sinirlenir. O kadının sevgisinin Tanrı'nın sevgisinin karşısında bir hiç olduğunu söyler. Ve onu dine inanmaya sesler.

Fəqət bir Tanrı ki, sana

Böylə bir gözəllik vermiş.

Nədən xor baqarsın ona,

Niçin etməzsən pərəstiş? (2, III c., 173).

H.Cavidin'in "Peygamber" adlı eserinde, iki tür mistisizm- İslam ve Türk tanrıçılığının ezoterik geleneğinin kesişimini gözlemliyoruz.

Ulu Tanrı, o görünməz yaradan

Əmr edər yalnız ədalət, ehsan.

O, fəna işləri, fəhşiyatı

Nəhy edər, varlığının isbatı

Şu təbiət, şu məhabətli fəza...

Onca birdir: ulu, zəngin, fükəra. (2, III c., 202)

Bu mısralar, "Peygamber" eserinin Hicret bölümündən alınmış ve aslında "Kur'an-i Kerim" in "en Nahl" suresinin 90. ayetinin Hüseyin Cavid tarafından çevrisidir. A. Turan kitabında karşılaştırma amacıyla ayetin mealini gösterir: "Gerçekten, Allah (Kur'an-i Kerimde insanlara) adil olmayı, iyi olmayı, akrabalarına iyilik yapmayı (yoksullara dinde belirtildiği biçimde yardım etmeyi) buyurur, zinayı, adaletsizlik etmeyi ve baskı yapmayı yasaklar. O, sen öğrenesin diye böyle nasihatlarla bulunur." (3, 201).

Hər gülün cihanda bir pənahı var,

Hər əhli-halın bir qıbləgahı var,

Hər kəsin bir eşqi, bir ilahı var

Bənım tanrım gözəllikdir, sevgidir (2, I c., 130).

"İblis" eserinde aynı zamanda Arif'in istediği "nuri hakikat" dir. Tanrı'nın sevgi ve güzellik tanrısı olduğunu Şeyh Senan da farkedir. "Nuri Hakikat" sevgi ve güzelliğın birliğinden oluşur.

Y. Garayev'in "Benim Tanrım" şiirinin, program seciyyeli eser olarak tanımlamasının nedeni budur (5, 8).

Anne Tanrı'ya yalvarır ve O'ndan yardım ister. O, Yüce Tanrı'ya inanır ."Anne"eseri, annenin Tanrı'ya hitabı ile başlar:

Ey mərhəmət kəni, ey ulu Tanrı!

Ey yerlərin, göylərin hökmdarı!

İnayət qıl, yoq başqa bir havadar,

Yalnız varım-yoqum tək bir oğlum var. (2, II c., 7)

Selma anne ne kadar yalvarırsa da, Tanrı'nın yazdığı silinmez.. Selma annenin seslenmelerinde Ulu Tanrı ifadesinin yanı sıra "Allah" adı da kullanılır.

Ey bizi yoqdan yaradan bir Allah!

Rəhm eylə, səndən başqa yoq bir pənah. (2, II c., 34)

3. SONUÇ

H.Cavid'in "Tanrı"sı mistik, doğaüstü güçtür, doğaüstü anlamdır. Müslüman dini mitoloji sisteminde önemli olan Tanrı, evrenin yaratıcısıdır: Dünyayı, gökleri, suyu ve toprağı yarattı. Burası Qaf Dağı ile çevrilidir. Allah, ilk insanları-Adem ve Havva'yı cennete gönderdi. İblis ise yasak ağacın meyvesini tatmaya tahrik etti.. Müslüman mitolojisinin ana hatlarından biri buradan başlar ... "(7, 88).

Zülmə hərgiz yaqlaşmıyın, doğru yoldan şaşmıyın,

Tanrı haqdır, haqqı sevər, ədalətdən xoşlanır (2, I c., 127).

Yaşlı Türk çocuklarına vasiyette bulunulduğunda mutlaka durumu anlatır:

Vicdanımla, namusumla yaşar, haqqı bilirkən,

Güclükmü var himmətinə qavuşmaqda Tanrının!?(2, I c., 128).

ƏDƏBİYYAT:

1. Hüseyn Cavid. Dram əsərləri. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2007
2. Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cilddə. I-V c., Bakı: "Lider nəşriyyat", 2005
3. Turan A. Cavidnamə. Bakı: Elm və təhsil, 2010
4. Mehdi N. Sənətin arxeologiyası. Sənətin arxitektonikası. Bakı: Qanun, 2007
5. Qarayev Y. Hüseyn Cavidin yaradıcılığı // H.Cavid. Əsərləri. Beş cilddə. I c. Bakı: "Lider nəşriyyat", 2005, s.7 – 24
6. Şükürlü Ə.C. Qədim türk yazılı abidələrinin dili. Bakı, 1993
7. Bəkirqızı P. Mifopoetika və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının poetik strukturu. Bakı: Elm və təhsil, 2015
8. Боров Ю.Б. Эстетика. Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов. М., 2003
9. Юнг К. Архетип и символ. М. 1991